

Urszula Sokólska (Białystok)

NAZWY OSOBOWE W *SZCZENIECYCH LATACH* I W *ZIELU NA KRATERZE MELCHIORA WAŃKOWICZA*

Melchior Wańkowicz (1892 -1974) urodził się w Kalużycach w powiecie ihumeńskim na ziemi mińskiej. Po stracie obojga rodziców dwuletni zaledwie chłopiec znalazł się w Nowotrzebach pod opieką babki, typowej kresowej dziewczyczki, pielęgnującej z wielkim pietyzmem dawną polską tradycję. Owa specyficzna atmosfera kresowych dworów, kult dla przeszłości, bliskie sąsiedztwo ludu białoruskiego i litewskiego pozostawia silne piętno na całym życiu pisarza. Wańkowicz tak wspomina obie „małe ojczyzny”: „Majątek babki, matczyne Nowotrzeby, ongiś od książąt Giedroyciów kupiony, a położony w przepięknej dolinie Niewiaży o szesnaście wiorst od Kowna, dzierzony był od czterech pokoleń w rękach matriarchatu, tak się bowiem składało, że przechodził w linii kobiecej z matki na córkę, z babki na wnuczkę. A że dziewczyczki żyły krzepko i długo, rękę zaś miały twardą i zwyczajem starodawne, zachował się w Nowotrzebach obyczaj żywcem przeniesiony z początków XVIII stulecia” (Wańkowicz, 1987: 16)¹. „W ojcowych Kalużycach, wyrosłych jako placówka kresowa na szlaku smoleńskim, w bramie Dźwino-Dnieprowej, nad Berezyną, pośród ludu prawosławnego, inaczej, bardziej *manu militari*², bardziej *feudalnie układało się życie tamecznego dworu (...)*. Tu, w Kowieńszczyźnie, żyliśmy bardziej „po domowemu”³; wszak od krzyżackich czasów nikt nas nie „ruchał” i życie dworu było przetransponowanym na wyższy poziom życiem wiejskiej chaty” (SzL 36).

Pogranicze, na którym dochodziło do styku kilku kultur: polskiej, białoruskiej, litewskiej i żydowskiej, Wańkowicz wielokrotnie opisywał w swoich powieściach-reportażach zwracając uwagę nie tylko na swoistą „symbiozę”

¹ Dalej będzie stosowany skrót SzL wraz z numerem strony.

² Wyodrębnienie wprowadzone przez Wańkowicza.

³ W ten sposób zostają zaznaczone cudzysłowy wprowadzone przez autora powieści.

owych kultur, ale też zróżnicowanie etniczne, religijne, językowe itp. Zróżnicowanie to przejawia się choćby w nazewnictwie, które stanie się przedmiotem poniższych rozważań.

Autobiograficzny charakter obu utworów sprawia, że antroponimy tu występujące służą wskazywaniu i wyodrębnianiu nie fikcyjnych osób, lecz osób realnych, krewnych Wańkowicza, jego przyjaciół, ludzi, których losy w jakikolwiek sposób splątały się z losami pisarza. Prawdopodobieństwo, że w powieści mamy do czynienia ze zniekształconą, nieautentyczną nazwą osobową jest stosunkowo niewielkie i dotyczy przede wszystkim osób, które z rodziną Wańkowiczów ledwie się zetknęły. Oczywiście mogą pojawić się pewne błędy w zapisie formy nazwiska, choćby ze względu na fakt, iż obie powieści powstały wiele lat po rozgrywających się wydarzeniach, jednak nieścisłości te nie mają większego wpływu na charakterystykę materiału onomastycznego. Zresztą sam autor zasłaniając się zawodnością ludzkiej pamięci usprawiedliwia się we wstępie do *Ziela na kraterze*: „Książka była pisana na emigracji, nie unikałem nieścisłości. Na przykład Andrzej Romocki nie tańczył mazura, a odtworzyć sobie właściwego nazwiska nie mogę. Po ukazaniu się krajowego wydania powiadomiono mnie, że Aniela Załęska przeżyła powstanie. Za możliwe inne nieścisłości dotyczące personaliów przepraszam uczestników i ich rodziny” (Wańkowicz, 1981: 7)⁴. Jednak zasadniczy zrab tego materiału jest bez wątpienia autentyczny, co poświadczają liczne źródła (Bystroń, 1993; Rymut 1992-1994; Taszycki, 1965).

Przy analizie materiału onomastycznego posługuję się kryterium przyjętym za pracami A. Wilkonia (1970) i Cz. Kosyła (1983, też 1992).

1. Funkcja identyfikacyjno-dyferencyjna

W obu powieściach zwracają uwagę różnorodne sposoby nazywania, przy czym znaczącą rolę odgrywają tu kontekst i konsytuacja. Inaczej kształtuje się nazywanie w polu rodzinnym, inaczej w oficjalnych, urzędowych kontaktach. Uwzględnianie tego zjawiska wydaje się dzisiaj koniecznością z uwagi na właściwą ocenę funkcji poszczególnych nazw w ogóle oraz samego aktu nazywania pojmowanego jako zjawisko społeczne (Karaś, 1976: 20).

Choć nazwy osobowe złożone z imienia i nazwiska pojawiają się w odniesieniu do różnych osób, to jednak najczęściej z tym typem nazywania spotykamy się przy określaniu dalszych znajomych pisarza, ludzi spotkanych przygodnie, nieco rzadziej krewnych, np.:

SzL: Felixa Konstatawa Szwoynicka 53, Walenty Wańkowicz 63, Roman Szwoynicki, 74, Edward Woyniłłowicz 82, Otton Wańkowicz 85, Stefan Wańkowicz 98, Teodor Wańkowicz-Bej 111.

⁴ W dalszej części pracy będzie stosowany skrót ZK wraz z numerem strony.

ZK: *Tadeusz Lechnicki* 43, *Mieczysław Chłapowski* 14, *Adolf Mickiewicz* 66, *Cecylia Śniegocka* 101, *Ksawery Samunek* 126, *Zofia Kossak-Szatowska* 133, *Napoleon Obuchowicz* 150, *Janusz Markowski* 158, *Zyndram Kościalkowski* 150, *Klementyna z Tańskich Hoffmanowa* 156, *Zdzisław Lechnicki* 230, *Andrzej Romocki* 239, *Ignacy Matuszewski* 263, *Łucja Bellinger* 282, *Jenny Araneta* 282, *Jane Schwartz* 283, *Kazimierz Gregor* 301, *Witold Hulewicz* 301.

Swój stosunek do opisywanych osób Wańkowicz określa często za pomocą dodatkowych informacji, np.:

SzL: „sąsiad *Wiktor Ciundziewicki*” 77, „sąsiad *Aureli Janiszewski*” 78, „*Wanda Siemiaszkowa*, słynna artystka „23,” osadnik *Franciszek Pająk*”, „stryj *Otton Wańkowicz* „84.

ZK: „stary wuj *Jan Hempel*” 44, „stryj *Piotr Wańkowicz*” 77, „osadnik *Franciszek Pająk*” 233, „profesor *Tadeusz Siemiracki*” 171, „*Pat MacDonald*, redaktorka pisma szkolnego” 282.

Niekiedy podstawowa forma imienia przy nazwisku zastąpiona zostaje formą hipokorystyczną, deminutywną bądź derywatem z formantem zerowym, np.:

SzL: *Stenia Kulwieciówna* 31, *Józio Mickiewicz* 39, „wuj *Sewerutek Korewa*, mąż owej ciotki od fortepianu” 22, „*Stas Ejnarowicz*, doskonały strzelec” 41, *Bodzio Mickiewicz*, duży dwunastoletni dryblas” 42, „*Turcia Potocka*, sąsiadka z Kalużyc” 49.

ZK: *Mania Lechnicka* 43, *Józio Bzowski* 48, *Mania Korewianka* 66, *Ewunia Matuszewska* 85, *Stachna Wierusz-Kowalska* 144, *Wojtaszek Młodnicki* 156, *Mek Niedziałkowski* 190, *Wacek Matraś* 167, *Tadzik Kognowicki* 220, *Felcio Lechnicki* 145//*Felek Lechnicki* 162, 225 //*Fel Lechnicki* 162, *Tadek Rzewuski* 225, *Stas Dangel* 238, *Sońka Giedyminówna* 274, *Adaś Grocholski* 302, *Tomek Rusanowski* 302, *Tomek Dworakowski* 313, *Krysia Heczówna* 330, *Magda Morawska* 330, *Hania Jastrzębska* 330, *Krzyś Morawski* 341, „*Kazik Kott*, wielka flama pensjonarska” 153, „senator *Piotruś Olewiński* 108, „poeta chłopski *Michaś Mszara*” 152, „maminy wuj *Fredzio Wysocki*” 238, *Stas Czapski* 294.

Nazywanie bohaterów świata przedstawionego imieniem zdrobniałym nie zależy od wieku prezentowanych postaci, lecz jest wyłącznie świadectwem stosunku emocjonalnego Wańkowicza-narratora do osoby.

Wówczas, gdy wcześniej pojawiły się dokładne informacje dotyczące opisywanych osób, gdy znamy już imię prezentowanej postaci, dwuczłonowa nazwa osobowa może być zredukowana do nazwy prostej, tylko nazwiskowej⁵, np.:

SzL: *Wańkowicze* 15, *Garzas-Gorzowski* 23, *Siemiaszkowa* 24, *Wańkowiczuki* 35, *Srokowski* 73, *Mierosławski* 80, *Korewina* 127.

⁵ W ten sposób Wańkowicz nazywa nawet bliskich krewnych, znajomych, przyjaciół itp.

ZK: *Szwoynicka* 14, *Niemyski* 60, *Kiejstut* 61, *Borkowski* 62, *Kurcewiczowa* 63, *Rymwidzianka* 67, *Korewina* 66, *Rymwid-Mickiewiczowie* 66, *Rymwid* 66, 67, *Rymsza* 149, *Jeż-Milkowski* 172, *Nowaczyński* 190, *Lechnicy* 225, *Chłapowscy* 225, *Considinowie* 257, *Drohojowscy* 267, *Małagowski* 273, *Giedgowdowa* 75 // *Giedgowdzina* 78, pani z *Dreckich Baranowska*, secundo woto *Tadeuszowa Lechnicka* 43, *Świda* 153, *Świdowa* 153, *Świdowna* 153, wuj *Hempel* 50.

Znacznie rzadziej mamy do czynienia z sytuacją, gdy bohaterowie prezentowani są wyłącznie za pomocą nazwiska. Z reguły samo nazwisko, nawet przy pierwszej prezentacji, pojawia się na określenie osób niezbyt blisko związanych z rodziną Wańkowiczów, postaci epizodycznych, a przede wszystkim ludzi zajmujących niską, poza nielicznymi wyjątkami, pozycję w hierarchii społecznej⁶, rządców, sprzedawców, urzędników, dalszych znajomych, także lekarzy, nauczycieli, ludzi spotkanych przygodnie, np.:

SzL: *Srul* 44, *Makarewicz* 52, *Drewojed* 73, *Żyźniewski* 73, *Lutarewicz* 116, *Sawicki* 116, *Murawiew* 54, *Jaszwilli* 55.

ZK: *Karajew* 170, *Hirszfeld* 30, *Lorentowiczówna* 81, *Obuchowicz* 151, *Dymnikowska* 165, *Tołłoczko* 114, *Cooper* 130, *Pustecki* 132, *Pisanko* 147, *Biłgorajski* 166, *Strakacz*, *Gawroński* i *Grabowiecki* 171, *Mróz* 136, *Dietrich*, *Gebethner*, *Wolf* 253, *Milton* 110, *Luciakowa* 158, *Bryniarski* 138, *Bleszczyński* 227, *Stanley* 265, *Phyllis* 283, *Ratajczak* 298, *Huxley* 299, *Augustyński* 306.

Brak imienia bywa często rekompensowany dodatkową informacją wskazującą na pochodzenie prezentowanej osoby, stan posiadania, zawód itp.:

SzL: „książęta *Giedroyciowie*” 16, „pułkownik *Boczyński*” 17, „... mecenas *Hryniewicki*, doktor „domu” *Rymwid-Mickiewicz*” 22, „ksiądz *Bitowt*”⁷, *ksiądz Wojtkiewicz*” 23, „Niemiec, profesor *Blese*” 25, „nauczyciel pan *Blese*, luter” 34, „proboszcz *Tur*” 49, „powabna i piękna doktorowa *Rymwid-Mikiewiczowa*” 50, „słynny śpiewak *Mierziński*” 84, „śpiewaczka operowa *Dowiakowska*” 84, „ksiądz *Piotrowicz*” 87, „rządca *Paszkowicz*” 23, „nadleśniczy *Malkiewicz*” 80, „stary dziadyga *Makarewicz*, *Stankunowicz*, prosty, mało piśmienny dzierżawca” 49, „rybak *Małecki*” 31, „gospodarz *Laskowski*” 34, „*Gromek* dozorca” 107.

ZK: „doktor *Szenajch*” 11, „pan *Piekacz*, pan *Segaf*” 17, „ksiądz *Lutosławski*” 20, „redaktor *Fryze*” 22, „stary mecenas *Każdajewicz*” 61, „*Perkowski* – cukiernik” 72, „architekt *Tołłoczko*” 78, „dziennikarze: *Olszewski*, *Majewski*, *Markowski*” 80, „*Maurizio* – cukiernik” 82, „Pan *Platek*, właściciel kwaciarni tudzież sklepu ze słodyczami” 83, „*Bulhak*, znany artysta-fotograf „ 103, „stolarz pan *Herodek*” 114, „pan *Sakowicz*, właściciel ma-

⁶ Pochodzenie społeczne bohaterów staje się istotnym czynnikiem nazywania przede wszystkim w *Szczenięcych latach*. Wynika to oczywiście z tematyki utworu, a także konstrukcji świata przedstawionego; por. też: Kosyl, 1992: 51.

⁷ S.Bystron wymienia wśród nazwisk „towarzystwa wojska litewskiego”, nazwisk szlachty litewskiej i koronnej (zob. Bystron, 1993: 219).

jątku Leszno” 58, „major *Sekunda*” 125, „profesor *Klinga*” 172, „profesor *Fuks*” 195, „*Romer* i *Sujkowski* – młodzi geografowie” 195, „ksiądz *Pomirski*, dyrektor kopalni *Michejda*” 132, „redaktor *Trzebiński*” 140, „dyrektor *Sznuk*” 169, „radca *Zalewski*” 189, „prezes klubu smakoszy we Francji, pan *Montagné*” 181.

Wyraźnie trzeba tu podkreślić, że sposób nazywania bohaterów wynika bezpośrednio z konstrukcji narratora, który występuje w roli osoby należącej do świata przedstawionego, ale jednocześnie na ów przedstawiony świat narrator ten spogląda z perspektywy czasowej. Nazywanie bohaterów samym tylko imieniem, wówczas, gdy czytelnik poznał już nazwisko, motywowane jest przede wszystkim względami rodzinnymi i świadczy o bliskości emocjonalnej narratora wobec prezentowanych osób. Jest to, jak wynika z analizy, najczęstszy pod względem frekwencyjnym typ nazewniczy⁸. Stryjowie, bracia, bratanekowie, przyjaciele wskazywani są głównie za pomocą imion, zarówno w postaci podstawowej, jak też w formie zdrobniałej, np.:

SzL: *Regina* 43//*Reginowa* 48, *Adela*, *Brunon* 46, „Mój najstarszy brat, *Czesław*” 15, „rezydentka – panna *Agata*” 17, „*Brunon* – syn wuja *Sewerutka*” 46, „brat *Witold*” 62, „stryjowie *Bohdan*, *Joachim* i *Florian*, trzech bracia równej statury” 62, „pan *Melchior*, ojcu takó¿ było na imię” 72, „wuj *Tadeusz*” 43, „wuj *Jan*” 50, „pan *Gracjan*” 83, „pani *Barbara*” 83, „wuj *Zdzisław*” 44, a także cytowane w p.4. imiona zdrobniałe.

ZK: *Wanda* 11,298, *Ludwik* 39, *Marietta* 101, *Barbara* 116, *Marta* 288, 289, *Rosemarie* 261, *Krystyna* 159, 267 *Regina* 120//*Reginowa* 175, *Bill* 258, *Betty* 258, *Peggy* 283, *Anne-Marie* 283, *Zdzisław* 230, *Dorothy* 282, *Nick* 244, *James* 296, *Christopher* 296, *Krzysztof* 297, *Rafał* 349, a także omówione w dalszej części pracy używane w polszczyźnie imiona zdrobniałe (zob. p. 4, funkcja ekspresywna).

Imiona jako wyłączone oznaczenie postaci⁹ występują w odniesieniu do osób stojących nisko w hierarchii społecznej, głównie służących, mieszkańców wsi. Imiona te występują zarówno w formie oficjalnej, jak i zdrobniałej, np.:

SzL: *Karol* 21, *Piotr* 44, *Alina* 47, 72, *Auchim* 80, *Celina* 92, *Kazimierz* 98, *Michiej* 108, *Jan* 127, *Marcin* 127 lub z dodatkowymi informacjami: „*Pietruk*, syn furmana” 45, „lokaj *Kazimierz*” 73, „stangret *Auchim* 79, „panna *Clemence*, Francuzka” 71, a także formacje zdrobniałe (zob. p.4, funkcja ekspresywna).

ZK: *Alina* 14, *Piotr* 43, *Michał* 43, *Ksawery* 48; nauczycielki: „panna *Zofia*” 17, „panna *Marianna*” 70, „panna *Agata*” 71, z dodatkowymi informacjami: „*Agnieszka*, pierwsza służąca” 17, „stara kucharka *Maria*” 30, „stary *Jan* furman” 69, „lokaj *Karol*” 71, „*Marta* kucharka” 90 lub w formie nieoficjalnej: *Wikcia* 17, *Ksawer* 48 (zob. też p.4)

⁸ Niektóre imiona pojawiają się na kartach powieści po kilkadziesiąt i więcej razy.

⁹ Nazwiska pozostają nieznanne.

Imiona nauczycielek w obu powieściach poprzedzone są rzeczownikiem *panna*: *panna Zofia*, *panna Marianna*, *panna Agata*, *panna Michasia*, *panna Anielcia*, *panna Wikcia*.

Powszechne są tu, jak widać imiona motywowane odległym czasem zdarzeń, dziś już stosunkowo rzadkie, występujące głównie wśród osób starszego pokolenia, prawie zupełnie nie nadawane nowo narodzonym dzieciom: *Adolf*, *Anatol* (tu zdrobniałe *Tolek*, *Tol*), *Aureli*, *Felixa*, *Florian*, *Franciszek*, *Franciszka* (tu *Frانيا*), *Gracjan*, *Ignacy*, *Klementyna*, *Ludwik*, *Leon*, *Joachim*, *Ksawery* (tu *Ksawer*), *Melchior*, *Kunegunda* (tu zdrobniałe *Kundzia*), *Mieczysław*, *Edmund* (tu *Mundek*), *Napoleon*, *Otton*, *Stefan*, *Stefania* (tu *Stenia*), *Zyndram*.

Imiona, mimo swej powtarzalności, spełniają w obu powieściach funkcję identyfikacyjno-dyferencyjną, nawet wówczas, gdy to samo imię zostaje użyte w stosunku do kilku denotatów. Wańkowicz świadomie unika dwuznaczności wprowadzając apelatywy dookreślające opisywaną osobę, np. żona Wańkowicza to *Zofia*, *Zosia*, zaś nauczycielka – to *panna Zofia*; imię *Jan* noszą dwaj bohaterowie powieści: *wuj Jan* i *stary Jan furman*; imię *Mania* pojawia się na oznaczenie trzech bohaterek: *ciocia Mania* (*pani z Dreckich Baranowska*), *Mania Korewianka* i *służąca Mania*; *Rózia* to: *ciocia Rózia* i *Rózia służąca*; *Stas* to: *Stas Dangel* i *Stas Ejnarowicz*; *Piotr* to: *stryj Piotr* i *Piotr służący*. Dzięki dodatkowym informacjom użycie tego samego imienia na oznaczenie kilku bohaterów tej samej powieści nie powoduje żadnych utrudnień w identyfikacji postaci.

Niekiedy w celach dyferencyjnych Wańkowicz wprowadza przy imieniu, bądź przy nazwisku i imieniu, niekiedy tylko przy samym nazwisku przydawkę odmiejscową, np.:

SzL: *wuj Józef z Petersburga* 44, *stryj Stanisław z Rudakowa* 89, *Hornowscy z Hociuchowa* 73, *ksiądz Karpowicz z Mińska* 87, *Wiktor Świada z Hlewina* 78, *Karol Świacki z Bielicy* 100, *Edward Horwatt z Narowli* 103, *Zygmuntowa Wańkowiczowa ze Ślepianki* 108.

ZK: *Lechnicy z Serebryszcz* 49, *Rzewuscy z Sielca* 49, *Biszewski z Łyntup* 150, *Żukowski z Kowieńszczyzny* 150, *Mieczysław Chłapowski z Kopaszowa* 14.

W obu utworach pojawiają się też fakultatywne, inne niż imię czy nazwisko, elementy nazywania osób. Mam tu na myśli, stosowane przez autora, przerwiska, które „jako środki synonimii nazewniczej zyskują nawet rangę głównych identyfikatorów” (Siwiec, 1993: 188), np.: *Tili*, *King*, *Królik*. Są one niekiedy traktowane przez Wańkowicza jako „pełnoprawne” nomina propria: „Mama (następnie „*Królik*”) i Tata (następnie „*King*”), tak samo pokojówka – „*Cielecina*”, kucharka – „*Wąż*”, Krysia – „*Pyton*” albo „*Struś*” i inne przerwiska jako imiona własne w tej książce pisane są dużą literą” ZK 15. „Przezwisko w obecnym odczuciu językowym z zasady nacechowane jest emocjonalnie. W użyciu potocznym najczęściej występuje wymiennie zamiast nazwiska lub imienia, względnie zamiast nazwiska i imienia” (Rymut, 1988: 225).

Antroponimy tego typu, stosowane przez Wańkowicza w kręgu najbliższej rodziny, z reguły posiadają dodatnie nacechowanie emocjonalnie, mają one żartobliwy, ale nie ironiczny, charakter¹⁰. Starsza córka Wańkowicza Krystyna – to *Don Kichot* ZK 51, *Pyton* ZK 95, 97, *Struś*: „Pod listem był podpis: *Krystyna*. Przekreślony. Na jego miejsce podpisała: *Twój Struś*. Dziecinnym, zapomnianym przezwiskiem” ZK 249. Nazwy te nawiązują do cech osobowych dziewczyny, jej wielkiej wrażliwości i nieśmiałości, skłonności do marzycielstwa. *Marta*, młodsza córka Wańkowicza, najczęściej występuje w powieści jako *Tili*. Przewisko pojawiło się za sprawą kilkuletniej wówczas Krysi, która na widok nowo narodzonej siostry powiedziała: „Rączki – *tili*... Nóżki *tili* (...) *malusienka tili-tili*. Wobec czego nazwa „*Tili*”, używana żartobliwie, zdawałoby się przejściowo, przyłgnęła” ZK 12. Częste są tu zdrobnienia; *Tilus*, *Tilusieniek* 58, *Tilusia* 34, *Tirliporek* 80. Przewiska typu: *Kmiotek-Roztropek* 31, *Chłopek-Roztropek* 34, 52, 74, *Roztropek* 177, *Sancho Pansa* 35, 39, 40, 98 mówią o rozwadze, zaradności i dobrze pojętym sprycie Marty. Ponieważ była najmłodszym dzieckiem w rodzinie, stosowano wobec niej, nawet wówczas, gdy była już dorosłą kobietą, przewiska: *Mały Biś* 15 i *Maleńtas*: „Jeśli jednak *Maleńtas* uważał, że przybywszy do USA znalazł się w schronisku La Morte, to niebawem poczęto go oblewać zimną wodą” ZK 285. Dzieci to *Dudy* ZK 67, 85, 98, 103, np.: „Matka nieraz poszukując *Dudów*, znajdowała je w parobczańskiej izbie” ZK 63; „*Dudki* – bo tak w mowie potocznej nazywały się dzieci” ZK 43.

Tata – Wańkowicz – występuje w ZK jako *King* 34,35, 43, 48, 50, też *Kingus* 354, *Kingunio* 356. Pochodzenie przezwiska *King* zostało wyjaśnione w następujący sposób: „I nagle przypomniałem jak Mama czytała dzieciom jedną z pierwszych książek – *W pustyni i wpuszczy*. Jak biedny słoń King stał uwięziony w wąwozie i ginął. Ale dzieci poczęły rzucać wiązki trawy. I jak odtąd przyłgnęła do mnie nazwa – *King*” ZK 256; też *King I Wspaniały* ZK 95, też: *Pusiunio* ZK 108//*Pusiek*¹¹ ZK 207, a okazjonalnie *Wielki Ćwok Sześćdziesięciosześciowy*: „Ostatecznie przegrany w sześćdziesiąt sześć miałem zostać *Wielkim Ćwokiem Sześćdziesięciosześciowym* na cały czas rozstania. Chodziłem więc w blasku tego tytułu przez dziewięć lat” ZK 239. O dodatnim nacechowaniu stosowanych przezwisk świadczy fragment listu, który napisała do Wańkowicza córka Marta po zamieszczeniu w „*Wiadomościach Literackich*” jej artykułu obok artykułu sławnego ojca: „Ha!... Ha!!! – *Wielki Ćwoku Sześćdziesięciosześciowy!* Nareszcie dożyłam triumfu bycia na jednej stronie z *Twoją Wielkością*. No i jak Ty teraz wyglądasz?... Czy dziwiłeś się i czy podziwiałeś: „A to bezczelny szczeniak”... Całuję najmocniej, bardzo dumny *TIRLIPOREK*” 287.

¹⁰ Niektóre przewiska zostały nawet opatrzone komentarzem wyjaśniającym motywy ich powstania.

¹¹ Tak pieszczotliwie zwracała się do Wańkowicza żona, może ze względu na „puszyste” kształty pisarza.

Mama (żona Wańkowicza) – to **Królik** ZK 53, 64, 95, 97 (bo tak śmiesznie ruszała noskiem), a dalej: „Mama – męczennik, **Westalka Domowego Ogniska**, **Szef Protokołu Ucieczka Gości**” ZK 45, „**Mama to Tatarzyn**, który wypadł z komunikiem” ZK 65. Z okresu narzeczeństwa pochodzi kilkakrotnie użyte w tekście przezwisko **Opoka Panięstwa**: „A co – powiedziałem do **Opoki Panięstwa**, której już tylko cypel sterczał w odmęcie epuzerskiej nawałnicy – żaden Wańkowicz nie pozwoli sobie na kompromitowanie kobiety nawet przed jej rodzonym ojcem – idę się oświadczyć, pocałujemy się, bo bez tego ani rusz” ZK 273.

Przezwisea stosowane wobec znajomych i krewnych mają z kolei po-
 błżliwy, czasem ironiczny, a niekiedy wręcz szyderczy charakter, np.: „wujcio **Dyrcio**¹² „*panie przepraszam*” ZK 55; „Reginowa, **sroga kniahini Kurcewiczowa**” ZK 63, **Cielęcina** ZK 95, **Góral**¹³ ZK 171, **Bucefał**¹⁴ ZK 168, **pocziwy Foka**¹⁵ ZK 167, **Czupidron** ZK 83. Złośliwość, z jaką Wańkowicz potrafił traktować niektóre osoby, daje o sobie wyraźnie znać w cytowanym niżej fragmencie powieści: „Był tam emerytowany dyrektor gimnazjum, zwany **Sędziwym zającem**, zasuszony wieczny asystent astronomii, noszący (...) miano **Korzonka świętego Sulpicjusza**, spłoszona wielkooka akademiczka przychodząca po książki, którą King nazywał **Gazetą po lewatywie**, kolega z ostrym nosem zwany **Spirocheta** i gadatliwa jejmość, kiedyś mająca w Milanówku willę obok willi Królikowego stryja, którą nawet służba znała jako **Dzwoneczek świętej Agaty**” ZK 102.

Różnorodność rodzajów nazywania jest w obu powieściach rozległa, w zasadzie nieograniczona. Możliwość występowania różnych wariantów i kombinacji jest dość pokaźna, przy czym prawie zawsze jesteśmy w stanie ocenić funkcję oraz hierarchię owego nazywania¹⁶.

2. Funkcja informacyjna

Liczną grupę stanowią wprowadzone do obu utworów nazwiska przedstawicieli świata kultury i nauki, nazwiska pisarzy, muzyków, bohaterów literackich. Nazwy te świadczą o erudycji i rozległej wiedzy Wańkowicza, ujawniają jego zainteresowania czytelnicze, zdradzają przekonania religijne itp.

SzL: **Chryzostom Pasek** 26, **król Zygmunt August** 41.

ZK: **Winicjusz**, **Ligia** 34, **Neron** 35, **św. Piotr** 34, **Chrystus** 42, **Longinus** 36, **Podbipięta** 36, **Krzywonos** 37, **Bohun** 36, **Kmicic** i **Wołodyjowski** 38, **Mojra** 42, **Kmicic** 125, **Andrzej Radek** 169, **Gajowiec** 177, **Ewa Pobratymska** 177, **Cedra** 176, **Judym** 177, **Żeromski** 36, 177 **Sienkiewicz** 36, **Rej** 41, **Wy-**

¹² Dyrektor jakiejś fabryki.

¹³ Wojciech Góralski, dyrektor gimnazjum

¹⁴ Przewisko nauczyciela historii w polskiej szkole z rosyjskim językiem nauczania.

¹⁵ Przewisko dyrektora tejże szkoły.

¹⁶ Na zjawisko to zwracano już wielokrotnie uwagę; por. Karaś, 1976: 21.

spiański 43,95, *Norwid* 112, *Plutarch* 116, *Krasiński* 112, *Sienkiewicz* 113, *Piłsudski* 121, 284, *Platon* 42, *Sokrates* 42, śląski pisarz *Morcinek* 133, *Ptolemueusz* 183, *Erastotenes z Cyreny* 183, *Arystoteles* 195, *Rousseau* 195, *Kiepusa* 207, *mjr Sucharski* 190, profesor *Kotarbiński* 271, *Paderewski* 284.

3. Funkcja socjologiczna

3.1. Pochodzenie społeczne

Dają się zauważyć różnice w doborze nazwisk w zależności od pochodzenia społecznego bohaterów, zarówno w *Zielu na kraterze*, jak i w *Szczenięcych latach*. Dostrzec można pewną typizację nazwisk. Sporo jest tu tzw. nazwisk nobilitujących z sufiksem prostym lub rozszerzonym na *-ski*, *-cki*, *-owski*, *-ewski*, *-iński*¹⁷: *Biłgorajski*, *Boczyński*, *Borkowski*, *Bryniarski*, *Bzowski*, *Chłapowski*, *Drohojowski*, *Gawroński*, *Grocholski*, *Hornowski*, *Kościalkowski*, *Kowalski*, *Laskowski*, *Lutosławski*, *Majewski*, *Małagowski*, *Markowski*, *Matuszewski*, *Milkowski*, *Mierziński*, *Morawski*, *Niedzialkowski*, *Nowaczyński*, *Olewiński*, *Olszewski*, *Perkowski*, *Pomirski*, *Rusanowski*, *Rzewuski*, *Srokowski*, *Sujkowski*, *Trzebiński*, *Zalewski*, *Żyźniewski*, *Ciundzewicki*, *Dreka*, *Hryniewicki*, *Kognowicki*, *Lechnicki*, *Małecki*, *Młodnicki*, *Potocki*, *Sawicki*, *Siemiracka*, *Szwojnicki*, *Wysocki*. Nazwiska na *-ski*, *-cki*, poza nielicznymi wyjątkami, noszą osoby pochodzące ze środowiska ziemiańskiego i inteligenckiego (por. Siwiec, 1993: 190; Sarnowska, 1991: 209, 224). Nieco częściej wśród ludzi z niższych stanów zdarzają się nazwiska z charakterystycznym dla kresów formantem *-icz* (por. Kurzowa, 1975: 35). Rzadkością z kolei są w środowisku szlacheckim i inteligenckim pospolicie brzmiące miana typu *Kot*, *Klinga*, *Luciak*, *Mródz*, *Płatek*, *Strakacz*, *Tur* (por. Siwiec, 1993: 190). Niewiele zaś mówią o pochodzeniu społecznym spolonizowane nazwiska, jak np.: *Dangel*, *Fryze*, *Fuks*, *Hempel*, *Kott*, *Romer*, *Segał*, *Sznuk* itp.

Uwagę zwraca brak formy nazwiskowej przy imionach służących. Na powszechność tego zjawiska w prozie Iwaszkiewicza zwrócił uwagę Cz. Kosyl: „W ten sposób podkreślony zostaje dystans społeczny między narratorem, a niektórymi bohaterami lub między różnymi bohaterami tego samego utworu. Osoby stojące wyżej w hierarchii społecznej zwracają się do służby używając tylko samego imienia” (Kosyl, 1992: 190). Okazuje się przy tym, że pochodzenie społeczne nie ma wpływu na wybór imienia¹⁸, np. imiona typu: *Jan*, *Piotr*, *Kazimierz*, *Zofia*, *Różia*, *Mania*, *Marta* występują w różnych grupach społecznych. Wyjątek stanowi antroponomia ubogiej ludności białoruskiej

¹⁷ Nawet od pni obcojęzycznych.

¹⁸ Inaczej jest u Dygasińskiego, który bohaterom swych powieści nadaje autentyczne i społecznie zróżnicowane imiona (Sarnowska, 1991: 211).

noszącej głównie imiona wschodniosłowiańskie, np.: *Auchim, Herodek, Hrehorek, Michiej, Miłola, Miłolka, Nikipor*.

3.2. Pochodzenie regionalne

Trzeba pamiętać, że twórczość Wańkowicza związana jest w znacznym stopniu z rodzinną ziemią pisarza, przede wszystkim Mińszczyzną i Kowieńszczyzną, historyczno-kulturowym i etniczno-językowym charakterem tej „małej ojczyzny”. Stąd sporo w obu powieściach nazw osobowych o charakterze kresowym.

Mamy tu do czynienia z mozaiką narodowościową ujawniająca się w antroponimii, w zderzeniu się imion i nazwisk o proveniencji wschodniosłowiańskiej, z grupą nazw o pochodzeniu żydowskim oraz z polskim materiałem onomastycznym.

Stosunkowo częste są na tym terenie nazwiska litewskie: *Giedyminówna, Giedroyć, Giedgowd, Korewa, Kiejstut, Rymwid, Rymwid-Mickiewicz, Rymysza*, np.: „W Nowotrzebach siedział, wżeniony w *Manię Korewiankę*, córkę ciotki *Korewiny, Adolf Mickiewicz*, i to nie byle jaki *Mickiewicz*, bo *Rymwid*” (SzL 66). Nazwiska tego typu wyróżniają przede wszystkim ludzi pochodzenia arystokratycznego, choć nie brak również przedstawicieli polskiej inteligencji szlacheckiego pochodzenia.

Popularne są nazwiska szlacheckie z ruskimi genetycznie przyrostkami: *-owicz // -ewicz*, np.: *Ejnarowicz, Karpowicz, Każdajlewicz, Kurcewicz, Lorentowicz, Lutarewicz, Makarewicz, Malkiewicz, Obuchowicz, Paszkowicz, Piotrowicz, Sakowicz, Stankunowicz, Wańkowicz, Woyniłłowicz, Wojtkiewicz*, przyrostkiem *-ko*: *Siemiaszko, Tołłoczko, Pisanko*. Nazwiska te noszą jednak nie tylko ludzie o pochodzeniu szlacheckim, lecz również przedstawiciele stanów niższych, niekiedy nawet chłopci.

Charakter kresowy mają nazwy osobowe z formantem *-uk*: *Wańkowiczuk, Mińczuk, Pietruk, Józruk, Boltruk*. Jest to, jak wynika z badań (Kurzowa, 1975: 36-37; Galasińska, 1991: 211), silnie zaznaczony typ słowotwórczy, występujący w języku białoruskim oraz w rozwijającej się na jego podłożu polszczyźnie północnokresowej. Zdrobnienia na *-uk* tworzą głównie dla nazwania przedstawicieli niższych stanów, a tylko wyjątkowo dla nazwania szlachcica¹⁹. Te kolokwialne formy urobione od nazwisk bądź imion ojców określały przede wszystkim synów, rzadziej dzieci w ogóle. Zdarza się też użycie *-uk* w innej funkcji, np. imię *Stasiuk* pojawia się dla nazwania osoby noszącej imię *Stanisław*: „Kołoduny przygotowywała stara Kazimierzowa, od której *Stasiuka*, jako dziecko otrzymałem niejednego guza. *Stasiuk* wyemigrował do Ameryki, pisałem więc o jego adres” ZK 227. Imię *Pietruk* oznacza w powieści 'syna Piotra' oraz 'Piotra'. Formant *-uk* spełnia więc tutaj dwojaką funkcję.

¹⁹ Np. *Wańkowiczuk*.

Niejasna wydaje się nazwa osobowa *Mińczuk*. Bez wątplenia jest to forma okazjonalna, gdyż w tekście powieści pojawia się ona tylko raz, a i to ujęta w cudzysłów. Prawdopodobnie jest to antroponim utworzony od nazwy topograficznej *Mińsk*, co mogłyby sugerować istotne wydarzenia z życia pisarza. Wańkowicz, znacznie młodszy od swego rodzeństwa, po przedwczesnej śmierci obojga rodziców, został zabrany z rodzinnego majątku na Mińszczyźnie i zamieszkał u swojej babki w okolicach Kowna: „Rzecz w tym, że bracia star- si, ode mnie o piętnaście lat i dziesięć lat, za życia rodziców jeszcze zdołali się opierzyć, ja zaś jedyny „*Mińczuk*”, skazany byłem na wegetację w tych bab- skich Nowotrzebach” SzL 40.

Kresowe nazewnictwo osobowe ujawnia się też w nadmiernym stosowa- niu przyrostków hipokorystycznych: *-utek* (*Sewerutek*), *-unio* (*Pusiunio*), *-cia* (*Adelcia*, *Walercia*, *Żańcia*), *-unia* (*Krysiunia*) itp.

W występujących w obu powieściach nazwiskach odnajdujemy ruskie imiona w podstawach słowotwórczych, np. nazwisko *Wańkowicz* wywodzi się od imienia *Iwan*, zaś nazwisko *Makarewicz* od imienia *Makary* (Bystroń 1993: 56, 209, 211).

3.3. Pochodzenie narodowe

Omówione wyżej cechy regionalne występujące w nazwach własnych nie zawsze mogą być podstawą do wskazania przynależności etnicznej czy religij- nej, np. nazwiska na *-icz* występują zarówno wśród Polaków, jak i Białorusi- nów, zarówno wśród katolików, jak i ludu prawosławnego. Wątpliwości można mieć nawet przy niektórych nazwiskach nobilitujących na *-owski*, *-ewski*. Et- niczność ruska ujawnia się z całą pewnością jedynie w niektórych imionach i zaledwie kilku nazwiskach: *Auchim*, *Bulhak*, *Hrehorek*, *Michiej*, *Mikołka*, *Michejda*, *Nikipor Dzirban*, *Drewojed*, *Karajew*, *Murawiew*. Pochodzenie na- rodowe zdradzają²⁰ niespolonizowane nazwiska niemieckie, odnoszące się wy- łącznie do Niemców (*Blese*, *Dietrich*, *Geberthner*, *Hirszfeld*, *Szwartz*), antro- ponimy angloamerykańskie: *Betty*, *Dorothy*, *Christopher*, *James*, *Nick*, *Peggy*, *Rosemarie* (w tym spolonizowane formy *Considinowie*, *Marietta*// *Mariecik*), nazwiska i imiona francuskie: *Montagné*, *Clemence*, chińskie nazwisko: *Chen Ting*. Sporo jest tu antroponimów żydowskich, np.: *Srul*, *Mowsza*, *Pejszek*, *Rudek*, *Herszek*, *Rufek*. Na uwagę zasługuje też włoskie nazwisko *Maurizio*, gruzińskie *Jaszwiłi*.

3.4. Przynależność środowiskowa i rodzinna

3.4.1 Nazwy osobowe żeńskie

Wśród nazwisk kobiet zamężnych pojawiają się prawidłowe formacje na: *-ina* (*-yna*): *Korewina*. *-owa*: od nazwiska męża: *Hoffmanowa*, *Konstatowa*, *Kurcewiczowa*, *Lucia- kowa*, *Mickiewiczowa*, *Siemiaszkowa*, *Wańkowiczowa* lub od imienia męża:

²⁰ Często wskazuje na to również szerszy kontekst.

Tolowa, Kazimierzowa, Piotrowa, Romanowa, Zygmuntowa. Jest to zjawisko typowe dla wszystkich grup społecznych.

Nazwiska córek tworzone są za pomocą formantów:

-anka: *Korewianka, Rymwidzianka*.

-ówna: *Kulwieciówna, Lorentowiczówna, Giedyminówna, Heczkówna*.

Niekiedy, wbrew oczekiwaniom, pojawia się niewłaściwy formant, np. od nazwiska zakończonego na *-a*, typu *Świda* utworzono żeńskie formy *Świdowa* i *Świdówna*, zaś od nazwiska *Rymwid* nazwisko żony brzmi zgodnie z normą *Rymwidowa*, zaś nazwisko córki *Rymwidzianka*, od nazwiska *Giedgowd* stosowane są dwie oboczne formy: zgodna z normą *Giedgowdowa*, ale też nieoczekiwane *Giedgowdzina*, od żeńskiego imienia *Regina* zostaje niespodziewanie utworzony derywat *Reginowa*.

3.4.2. Nazwy osobowe ojcowskie stosowane wobec synów

Melchiorowicz SzL 15: „Po śmierci rodziców „opieka” złożona z dwóch poważnych sąsiadów, wysłała mię jako dwuletniego dzieciaka, z ojcowskich Kalużyc w powiecie ihumeńskim ziemi mińskiej – do majątku babki w Kowieńszczyźnie, „bo to, panie, odpowiedzialność chować chłopca bez guwenera, a do tego jeszcze *Melchiorowicza*”. Trzeba wiedzieć, że Wańkowiczów było jak rojstu w Mińszczyźnie i wygodniej było przezywać ich od majątku albo, jeżeli imię ojca było rzadkie, z ojca” (*SzL 15*)²¹.

Wacławowicz 'syn Wacława' ZK 274

3.4.3. Nazwy osobowe ojcowskie stosowane wobec dzieci bez względu na płeć: nazwy tworzone za pomocą formantu *-ęta*: *Tołęta ZK 15* (dzieci *Tola*); nazwy tworzone za pomocą formantu *-uki*: „...rzędy zasmarkanych dzieciaków (...) Nieszczęsne *Piotruki, Józiuki i Baltruki*” *SzL 46*; „My, *Wańkowiczuki*, staraliśmy się zaprowadzić innowacje” *SzL 39*.

4. Funkcja ekspresywna

Nieoficjalne formy imion w prozie Wańkowicza odpowiadają, poza nielicznymi wyjątkami, zasobowi form w potocznym języku ogólnopolskim. Są to często silnie nacechowane derywaty alternacyjne i redukcyjno-alternacyjne. Wybór określonej formy nazewniczej wyraża przede wszystkim stosunek emocjonalny narratora do nazywanego bohatera, jest rezultatem szczególnych użyć i uwarunkowań tekstowych.

Nieoficjalne formy imion występujące w prozie Wańkowicza odpowiadają, poza nielicznymi wyjątkami, normie ogólnopolskiej. Spieszczenie w funkcji ironicznej zdarza się tylko raz²² i dotyczy żartobliwego przezwiska

²¹ Jest to motywacja prawidłowa, bowiem ojciec Wańkowicza również miał na imię Melchior.

²² Por. inaczej: Kosyl, 1992: 59.

Dyrcio (od pospolitego rzeczownika *dyrektor*). Wybór zdrobnień bądź spieszczonych formy imienia zupełnie nie jest uwarunkowany wiekiem bohatera. Imiona spieszczone i zdrobniące noszą bowiem nie tylko dzieci²³, ale również dorośli, bliscy krewni, znajomi, przyjaciele, nawet służba związana z rodziną Wańkiewiczów od lat.

Formacje zdrobniące tworzone są za pomocą różnych przyrostków hipokorystycznych:

4.1. Formacje z podstawowym -k-:

SzL: *Czesiek* 89, *Tolek* 89, także imiona służących: *Alinka* 72, *Mikołka* 88, *Józka* 107.

ZK: *Stasiek* 11, *Irenka* 13, 15, *Kazik* 53, 153, *Janek* 106, *Danka* 66, *Kacperek* 139, *Pusiek* 138, 207 *Felek* 163, 225 *Mundek* 165, *Wacek* 167, *Tadzik* 220, *Krystynka* 241, *Stefek* 266, *Wańka* 274, *Sońka* 274, *Tomek* 302, *Mariecik*²⁴ 341, *Romek* 341, *Mietek* 348.

4.2. Formacje z podstawowym -ś- w części sufiksальной:

SzL: *Czesio* 15//*Cześ* 75, *Staś* 41, *Melaś* 29, *Brunuś* 46, *Julisia*//*Ulisia* 83, a także imię służącej: *Karusia* 103,

ZK: *Zosia* 15, *Tiluş*, *Tilusia* 15, *Mirusia* 66, *Piotruś* 108, *Michaś* 152, *Staś* 294, *Adaś* 302, *Krzyś* 341, *Kinguś* 354, „panna *Michasia*” 71.

4.3. Formacje z podstawowym -ń- w części sufiksальной:

SzL: *Stenia* 31, także służąca *Kaziunia* 127.

ZK: *Hania* 13, *Mania* 43, *Jania* 43, *Ewunia* 85, *Krysiunia* 44, 73, 139, *Kinguń* 356, *Pusiunio* 108.

4.4. Formacje z podstawowym -ć- w części sufiksальной:

SzL: *Helcia* 109,

ZK: *Felcia* 173, *Felcio* 145, *Żaćnia* 294, „garbata *Walercia* od świni” 17, „panna *Wikcia*” 102, „panna *Anielcia*” 102, *Dyrcio* ZK 55 (żartobliwe przezwisko utworzone od nazwy pospolitej *dyrektor*).

4.4. Formacje drugiego stopnia:

SzL: *Waruśka* 63.

ZK: *Pusieniek* 209, *Tilusieniek* 58, *Tirliporek* 80, *Tiluszek* 269.

²³ Inaczej w prozie Iwaszkiewicza: „...dzieci nazywane są przeważnie imionami spieszczonymi i zdrobniałymi, dorośli częściej noszą imiona oficjalne (metrykalne). I tak na przykład w opowiadaniu *Nauczyciel* do czasu zdarzeń z okresu dzieciństwa narratora odnoszą się formy *Jaś*, *Jasio*, *Janek*, zaś do czasu narracji forma *Jan*. Można zaobserwować zmianę formy imienia po osiągnięciu dojrzałości przez bohatera, np. *Antoś* (*Antek*) Gołąbek zaczyna być określany jako *Antoni*, a jego siostra *Helenka* jako *Helena*”; zob.: Kosyl, 1992: 58.

²⁴ Od imienia *Marietta*.

4.5. Derywaty redukcyjne:

SzL: *Mel* 81, *Tol* 29, 92.

ZK: *Jur* 13, *Rom* 13, *Tol* 16, *Cześ* 76, *Fel* 162.

Silnie pod względem emocjonalnym nacechowane są derywaty typu: *Hala* SzL 24, *Bodzio* SzL 42, *Rózia* SzL 28, też ZK 294, *Kundzia* (od *Kunegunda*) SzL 44, *Krysia* ZK 10, 16, 32, 43, *Renia* ZK 81, *Wojtaszek* ZK 156, *Dziunia* ZK 273, *Stachna* ZK 144, *Wandzia*, *Fredzio* ZK 238, *Józio* ZK 48, *Zyga* ZK 266, *Tadul* ZK 266 (od imienia *Tadeusz*). Do ciekawszych form należą też: *Drolcio* ZK 294, *Lulu* ZK 294, *Mek* ZK 190, *Turcia* SzL 49, 50 (imiona oficjalne są nieznanne)

Wańkowicz stosuje różne warianty antroponimów dla nazwania tej samej osoby. Bardzo często mamy tutaj do czynienia z wyrażaniem stosunku emocjonalnego do opisywanych osób. Służą temu warianty derywacyjne imion z wartością ekspresywną ustaloną w języku ogólnym, najczęściej są to hipokorystyka derywowane od imion oficjalnych, także przezwisk i form okazjonalnych. Zmienia się niekiedy pod wpływem kontekstu nacechowanie emocjonalne nazw posiadających w polszczyźnie ogólnej ujemne zabarwienie uczuciowe²⁵, np. starsza córka Wańkowicza występuje w powieści jako: *Krysia*//*Krysiunia*//*Don Kichot*//*Pyton*//*Struś*// wyjątkowo posługuje się Wańkowicz oficjalnym imieniem *Krystyna* lub konspiracyjnym pseudonimem *Anna*; młodsza córka: *Tili*//*Tilusja*//*Tilusieniek*//*Tirliporek*//*Sancho Pansa*//*Chłopek Roztropek*//*Kmiotek Roztropek*//*Roztropek*//*Maleńtas*// wyjątkowo *Marta*; żona: *Zosia*//*Mama*//*Królik*//*Tatarzyn*//*Westalka Domowego Ogniska*//*Szef Protokołu Ucieczka Gości*; sam autor ukrywa się pod imionami: *Mel*//*Melaś*//*Melchior*//*Tata*//*King*//*King I Wspaniały*//*Kinguś*//*Kingunio*//*Pusiunio*//*Pusiek*//*Wielki Ćwok Sześćdziesięciosześcioro*; służąca: *Alina*//*Alinka*; stryjeczny brat: *Brunon*//*Brunuś*//*Brun*; brat: *Cześ*//*Czesio*//*Czesiek*//*Czesław*; krewna: *ciocia Mania*//*pani z Dreckich Baranowska*, secundo woto *Tadeuszowa Lechnicka*; siostra: *Regina* // *Reginowa* // *sroga kniahini Kurcewiczowa*; przyjaciel: *Feliks Lechnicki*//*Felek Lechnicki*//*Felcio Lechnicki*//*Fel Lechnicki* itp.

Oczywisty wydaje się fakt, iż niektóre nazwy pełnią dwie, a niekiedy nawet więcej funkcji równocześnie, bowiem „o wielofunkcyjności nazw decydują konteksty, w których pojawia się nazwa, modelująca jej sens i zabarwienie” (Wilkoń, 1970: 83; por. też: Galasińska 1991: 215). Nierozzerwalnie są ze sobą związane choćby funkcja identyfikacyjno-dyferencyjna i funkcja ekspresywna, czy funkcja identyfikacyjno-dyferencyjna i funkcja socjologiczna.

²⁵ Np. apelatiwa *kmiotek* czy *chłopek-roztropek* mają w polszczyźnie ogólnej ujemne zabarwienie emocjonalne. Użyte w funkcji nazwy własnej w stosunku do jednej z córek Wańkowicza wyraźnie zmieniają swoje nacechowanie z negatywnego na pozytywne.

Obydwie powieści mają charakter wspomnieniowy. Jest to w zasadzie literatura faktu, z rzadka tylko podbarwiona przez pisarza elementem literackiej fikcji, jest to znakomite połączenie gawędy z publicystyką. Akcja *Szczenięcych lat* toczy się na Mińszczyźnie i na Kowieńszczyźnie jeszcze w okresie zaborów. *Ziele na kraterze* poświęcone zostało przede wszystkim dzieciństwu i młodości córek pisarza, latom wojny i okupacji, tułaczce po obcych krajach, choć nie brak tu również bezpośrednich nawiązań do młodzieńczych przeżyć pisarza. Substancja tych książek, jak pisze sam Wańkowicz, w znacznym „procencie zawiera elementy genów i środowiska” (ZK 348), a zróżnicowanie tematyczne i czasowe obu powieści pociągać musi za sobą zróżnicowanie materiału onomastycznego.

Bez wątpienia na uwagę zasługuje stosunek nazewnictwa Wańkowicza do źródeł leksykalnych. Onomastyka *Szczenięcych lat* i *Ziele na kraterze*, jak wspominałam już w części wstępnej, reprezentuje autentyczne typy nazewnictwa osobowego charakterystyczne dla opisywanego miejsca i czasu. Brak jedynie pewnych poświadczeń dla nazwiska *Drewojed* (zapewne rosyjskiego). W zdecydowanej większości wypadków są to nazwiska poświadczone przez źródła (Bystron, 1993; Rymut 1992-94; Taszycki, 1965).

S. Bystron nie notuje zaledwie kilkunastu nazwisk, np: *Baczyżmalski*, choć jest to bez wątpienia nazwisko autentyczne²⁶, *Chłapowski*, *Ciundziewicki* (S. Bystron tylko *Ciundz*), *Dowiakowska* (S. Bystron tylko *Dowiat*), *Drewojed*, *Giedgowdowa/Giedgowdzina* (S. Bystron tylko *Giedgowt*), *Hempel*, *Korewa* (S. Bystron tylko *Koreywa*), *Korkozowicz*, *Lutarewicz*, *Matraś*, *Mszara*, *Obuchowicz* (S. Bystron tylko *Obuch*), *Srul*, *Stankunowicz* (S. Bystron tylko *Stanko*, *Stankowicz*), *Świda* (S. Bystron tylko *Świdwa*), zostaje tu pominięte nawet tak popularne współcześnie nazwisko jak *Żyźniewski*.

K. Rymut (1992-94) notuje z kolei, nawet bardzo rzadkie, nie odnotowane w innych źródłach nazwiska, np: *Baczyżmalski*, *Chłapowski*, *Ciundziewicki*, *Dowiakowski*, *Dzirbasz* (u Wańkowicza *Dzirban*), *Hempel*, *Każdalewicz* (u Wańkowicza *Każdajlewicz*), *Korewa*, *Korkozowicz*, *Siemiaszko*, *Srul*, *Stankunowicz*, *Szwoynicki*. Pomija zaś nazwiska obcojęzyczne²⁷ odnoszące się do obcokrajowców, także ruskie nazwisko *Drewojed*: „Była w domu pocziwa babulka, pielęgniarka, nazwiskiem *Drewojed*, zwana przez Żyźniewskiego „darmojed”” SzL 73.

²⁶ „...prababka – z Pohojskich *Baczyżmalska* – tak kochała swe córki, że nie chcąc się z nimi rozstawać i w nocy, kazała zrobić szafę z trzema przesłami (...). W szafie tej nieraz struchlałe panny się chowały, gdy słynny pasjonat, wiodący się z Tatarów, pułkownik *Baczyżmalski*, wracał zezłoszczony do domu” SzL 17; nazwisko to powraca na kartach *Karafka La Fontaine'a*: „Tak samo Polacy chętnie powołują się na cudzoziemskich przodków, choćby to nie byli reprezentanci zachodniej kultury (...). W domu moim wisiał portret pradziadka Tataru, pułkownika *Baczyżmalskiego*” (Wańkowicz, 1981: 343, II).

²⁷ Mam tu na myśli przede wszystkim cytowane za Wańkowiczem nazwiska angloamerykańskie.

Antroponimia *Szczenięcych lat* odzwierciedla tendencje występujące na pograniczu polsko-ruskim. Zderzają się tu ze sobą typy nazewnicze charakterystyczne dla polszczyzny ogólnej z wzorcami nazewniczymi pogranicza etniczno-językowego. Kresowe korzenie pisarza odnajdujemy np. w zastosowaniu imion i nazwisk o proveniencji wschodniosłowiańskiej, nazwisk litewskich, charakterystycznych dla języka tych terenów tematów i formantów słowotwórczych. Pojawiają się również imiona ruskie świadczące o identyfikacji noszących je osób z grupą etniczną i religijną. Charakterystyczne są one wyłącznie dla mieszkającej na Kowieńszczyźnie i Mińszczyźnie ubogiej ludności autochtonicznej. Formy oparte na wzorach wschodniosłowiańskich w *Zielu na kraterze* pojawiają się znacznie rzadziej. Wańkowicz kresowe nazwy osobowe wprowadza do tej powieści przede wszystkim wówczas, gdy w czas wydarzeń wpleciony zostaje czas dziecięcych wspomnień pisarza. Co prawda sporo jest tu formacji deminutywnych, które mogą mieć swoje źródło w języku pogranicza polsko-ruskiego, ale wydaje się, że spieszczenia te są jedynie świadectwem więzi emocjonalnej łączącej Wańkowicza z opisywanymi osobami. Deminutywa posiadają wyraźne nacechowanie ekspresywne, ale ekspresja ta, jak się wydaje, nie służy wyłącznie osiągnięciu przewidywanej reakcji odbiorcy, nie jest środkiem artystycznym samym w sobie, ale wyraża uczucia samego Wańkowicza. Z kolei lata spędzone przez pisarza na emigracji decydują o pojawieniu się nazw osobowych, których próżno by szukać w *Szczenięcych latach* (np. imion i nazwisk angloamerykańskich). Wspomniane różnice są świadectwem wyrażonej zależności materiału onomastycznego od kontaktów między odrębnymi językami i odmiennymi grupami etnicznymi.

Literatura

- Brzeziński, 1975, Nazewnictwo nacechowane stylistycznie w utworach Franciszka Dionizego Książczaka, *Poradnik Językowy*, z.9, s.500-504.
- Biolik M., 1983, Przewiska i przydomki ludności wiejskiej, *Onomastica XXVIII*, s. 172-175.
- Bystron J. S., 1993, *Nazwiska polskie*, Warszawa.
- Galasińska A., 1991, Nazewnictwo „Konopielki” E.Redlińskiego w ujęciu etnolingwistycznym, *Onomastica XXXVI*, s.203-223.
- Karaś M., 1976, Imię, przewisko=nazwa osobowa w polszczyźnie, *Onomastica XXI*, s.19-40.
- Kosyl Cz., 1983, *Forma i funkcja nazw własnych*, Lublin.
- Kosyl Cz., 1991, Nazwy osobowe w sielankach staropolskich, *Onomastica XXXVI*, s.177-201.
- Kosyl Cz., 1992, *Nazwy własne w prozie Jarosława Iwaszkiewicza*, Lublin.
- Kurzowa Z., 1975, *Elementy kresowe w języku powieści powojennej*, Warszawa.
- Rymut K., 1988, Imię – nazwisko – przewisko w historii języka polskiego, V Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna, Poznań, s.221-225.
- Rymut K., 1992-1994, *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, Kraków.
- Rzepka W. R., Walczak B., 1988, Staropolskie szyderstwa z nazwisk, V Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna, Poznań, s. 227-240.
- Sarnowska I., 1977, Nazewnictwo w wybranych utworach Adolfa Dygasińskiego, *Onomastica XXII*, s.201-231.
- Siwiec A., 1993, Nazwy osobowe „Schodami w górę, schodami w dół” Michała Chorońskiego, (w:) *Onomastyka literacka*, pod red. M. Biolik, Olsztyn, s.187-198.
- Słownik staropolskich nazw osobowych*, pod red. W. Taszyckiego, Kraków.
- Walczak B., 1990, Osobliwe nazewnictwo powieści Zbigniewa Nienackiego „Dagome iudex”, *Poradnik Językowy*, z.1, s.19-32.
- Wańkowicz M., 1987, *Szczeniące lata*, Kraków.
- Wańkowicz M., 1981, *Ziele na kraterze*, Warszawa.
- Wańkowicz M., 1981, *Karafka La Fontaine'a*, t.II, Kraków.
- Wilkoń A., 1970, *Nazewnictwo w utworach Stefana Żeromskiego*, Wrocław.

Urszula Sokólska

LES ANTHROPONYMES DANS LES *SZCZENIĘCE LATA*
ET *ZIELE NA KRATERZE* DE MELCHIOR WAŃKOWICZ

Resumé

Dans l'article j'analyse les noms de personnes qui se trouvent dans deux romans de Melchior Wańkowicz intitulés: *Szczenięce lata* et *Ziele na kraterze*. Ces anthroponymes servent à indiquer et différencier non pas des personnes fictives, mais réelles, c'est à dire les parents de l'auteur, ses amis et connaissances. Les mêmes noms de personnes sont cités aussi dans les travaux de S.Bystroń, K.Rymut, W.Taszycki.

Conformément à l'usage de spécialistes dans le domaine j'attribue aux noms personnels utilisés par Melchior Wańkowicz les fonctions suivantes:

1. Fonction d'identification et de différenciation (On remarque que les façons d'appeler les personnes dépendent du contexte et de la situation. Les pronoms seuls sont utilisés dans le milieu familial, par ex: *Zofia, Alina, Florian, Brunon*; les pronoms accompagnés de noms de famille dans les relations officielles par ex: *Walentyzna z Tańskich Hoffmanowa, Andrzej Romocki, Ignacy Matuszewski*).
2. Fonction d'information (Elle informe le lecteur d'intérêts littéraires, d'opinions politiques et religieuses d'auteur).
3. Fonction sociologique
 - 3.1. Provenance sociale (On observe que la forme de noms de famille varie selon le groupe sociale. Les noms avec les suffixes: *-ski, -owski, -ewski, -eński, -cki* sont portés surtout par les nobles et les membres d'intelligentsia; les noms comme *Tur, Płatek* le plus souvent par les paysans).
 - 3.2. Provenance régionale (Indiquée parfois par les noms d'origine lituanienne comme *Giedrojć, Korewa* ou bien par les noms formés avec les suffixes: *-uk, -ko, -icz*, par ex. *Wańkowiczuk, Boltruk, Siemiaszko, Pisanko, Kurcewicz, Wańkowicz, Piotrowicz*).
 - 3.3. Origine nationale (par ex. allemande: *Dietrich*, anglosaxone: *Stanley, Huxley, Pat MacDonald* ou bien juive: *Srul, Mowsza* etc.).
 - 3.4. Milieu social et familial (révélé par les noms d'épouses avec les suffixes: *-owa, -ina*, par ex. *Hoffmanowa, Korewina*, les noms de jeunes filles avec les suffixes: *-anka, -ówna*, par ex. *Korewianka, Lorentowiczówna*, les noms d'enfants – utilisés au pluriel. – avec les suffixes: *-ki, -ęta*, par ex. *Piotruki, Wańkowiczuki, Tołęta*).
4. Fonction expressive (Indiquée par des nombreux suffixes diminutifs, par ex.: *Alinka, Czesio, Stenia, Tiliś, Hania, Mania, Mel, Jur, Mek, Turcia* etc.).